

35.

2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
6. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища школа, 1972. – Ч. 1. – 402 с.
7. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами. – М.: ЮНВЕС ЛИСТ, 2000. – 717 с.
8. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – Т. II. – К.: Рад. шк., 1951. – 408 с.
9. Мухин А.М. О грамматической категории залога в современном английском языке (В связи с проблемой уровней языка) // Филологические науки. – 1975. – № 3. – С. 69-78.
10. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища школа, 1986. – 175 с.
11. Полинская М.С. Порядок слов “объект – субъект – глагол” // Вопросы языкознания. – 1989. – № 2. – С. 111-135.
12. Русская грамматика. Т. II. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 710 с.
13. Смагленко Ф.П. Про дієслівну категорію стану та активні й пасивні конструкції речення // Укр. мова і літ. в школі. – 1962. – № 3. – С. 22-27.
14. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка / С вводной статьей проф. С.И.Бернштейна. – 4-е изд. – М.: Госуд.уч.-педагогич. изд-во Наркомпроса РСФСР, 1941. – 288 с.
15. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / Вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е.В.Клобукова; редакция и комментарии проф. Е.С.Истриной. – 3-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с. (Серия “Лингвистическое наследие XX века”).
16. Шубин Э.П., Сытель В.В. Грамматика английского языка. – М.: Просвещение, 1968. – 319 с.
17. Якобсон Р. К общему учению о падеже // Лингвистика XX века: система и структура языка: Хрестоматия. Ч. II / Сост. Е.А.Красина. – М.: Изд-во РУДН, 2004. – С. 97-111.
18. Krylova I.P., Gordon E.M. A Grammar of Present-day English: Practical Course. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 448 с. – На англ. яз.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Власенко А. Роль і місце українського козацтва... // Україна Козацька. – № 6 (18), червень-липень 2005 р. – С. 5.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Інструкція щодо складання податкового розрахунку збору за забруднення навколишнього середовища // Збірник систематизованого законодавства. – Вип. 3. – Березень 2007 р. – С. 119.
4. Мазур П. Кобзарський ешелон // Молодь України. – № 55. – 9-10 жовтня 2007. – С. 1, 3.
5. Омельчук С. Стан ринку боргових зобов'язань в Україні // Економіст. – 2007. – № 10 (жовтень). – С. 35.
6. Ржецький Л. Миколаївщина – край козацької слави // Україна Козацька. – № 6 (18), червень-липень 2005 р. – С. 10.
7. Сахацький С. Початок кінця // Правовий тиждень. – # 17 (38), від 24 квітня 2007 р. – С. 6.
8. Сосюра В. Третя Рота // Сосюра В. Вибрані твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 2000. – Т. 2: Поєми. Роман. – С. 238-507.
9. Шульц І., Герлес К. Лаврська скарбниця // Міжнародний туризм. – № 2 (74), квітень-травень 2007 р. – С. 137.
10. Янковський С. Суспільство споживачів, або Добре там, де нас нема // Нація і держава. – № 18-19 (182-183), від 8 травня 2007 р. – С. 5.
11. Hemingway E. A Farewell to arms; Авт. вступ. ст. та комент. Є.В.Бондаренко. – Харків: Ранок-НТ, 2003. – 384 с.
12. The Oxford Modern English Dictionary / Ed. by Julia Swannell. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 1287 P.

The article continues the cycle of publications devoted to the observations of the specifics of interaction between deep and surface levels of sentence in the opinion of the theory of case grammar, in particular regularities of representation of deep Objective meanings with means of the prepositional (morphological) case in present-day Ukrainian sentence in comparison with English one are settled.

Key words: nominative case, Object, Subject, transitive words, transposition.

Я.М. Степаненко

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК ЯК НОСІЙ ОБ'ЄКТНОЇ СЕМАНТИКИ

У статті проаналізовано валетну структуру речень, у яких функцію об'єктного аргумента виконує місцевий відмінок, з'ясовано місце локатива в системі відмінкових репрезентантів об'єктних відношень.

Ключові слова: об'єкти значення, дієслово-предикат, об'єктний аргумент, місцевий відмінок, прийменниково-відмінкові форми.

Актуальність порушеної в пропонованій статті проблеми визначається, по-перше, посиленням інтересом мовознавців до проблем семантико-синтаксичних, функціонально-семантичних і формально-синтаксичних категорій, з-поміж яких одне з центральних місць займає об'єктність, по-друге, нез'ясованістю ролі місцевого відмінка як реалізатора об'єктних відношень на тлі відмінкової системи сучасної української мови. Місцевий відмінок як компонент відмінкової парадигми протиставляється іншим відмінкам тим, що не може функціонувати без прийменників. Модель *prep + Nloc* відрізняється від моделей *prep + Ngen*, *prep + Ndat*, *prep + Nacc*, *prep + Ninst* передусім тим, що в неї відмінкова флексія зовсім нівельована і вживається тільки в поєднанні із “застиглою” кількістю прийменників [4, 189–190], які, у свою чергу, утратили семантичне навантаження в позиції після основних носіїв валентності, зрослися з ними [2, 124]. Локатив займає особливе місце в цій парадигмі, оскільки характеризується, по-перше, обмеженістю стосовно поєднання з прийменниками (їх п'ять: **в/у, на, при, по, о(об)**), по-друге, вузькістю семантико-синтаксичних функцій і семантичних спеціалізацій, по-третє, однорідністю формально-синтаксичних позицій [4, 190; 3, 88]. Він, за класифікацією І.Р.Вихованця, не належить ні до центральних (називний та знахідний), ні до периферійних (орудний, кличний і родовий) відмінків, а утворює у відмінковій парадигмі особливу, ізольовану, зону. На цю специфічну ознаку локатива звертали увагу багато мовознавців, у результаті чого з'явилися різні – навіть полярні – погляди. Місцевий відмінок, пересвідчують деякі граматисти, не входить до відмінкової підсистеми нарівні з безприйменниковими називним, родовим, давальним, знахідним та орудним відмінками [3, 87] (див. також: [6, 337–338]). І аргументів для такого твердження є достатньо. Однак не слід ігнорувати того факту, що він не випадає повністю з іншої відмінкової підсистеми, репрезентованої прийменниковими родовим, давальним, знахідним і орудним відмінками. Локатив передусім пов'язується з тими прийменниково-відмінковими формами, які мають у своєму складі значеннєво нейтралізовані первинні прийменники, що разом із субстантивними словоформами виступають репрезентантами якого-небудь типу семантико-синтаксичних відношень. На думку інших лінгвістів, місцевий відмінок може диференціюватися на окремі генетично пов'язані між собою відмінки [12, 21–23]. Ця концепція видається незаперечною, якщо локатив аналізуватиметься в діахронному аспекті. На наш погляд, вилучати місцевий відмінок із семикомпонентної відмінкової парадигми немає достатніх підстав. Доречнішим, очевидно, є глибинне дослідження цієї парадигми, установлення в ній експліцитних та імпліцитних власне-семантичних, семантико-синтаксичних, а також формально-синтаксичних і функціонально-комунікативних параметрів симетрії та асиметрії, що уможливить виокремлення й обґрунтування 1) релевантних ознак місцевого прийменникового, 2) інтегровальних характеристик, що свідчать про його органічний зв'язок з окремими компонентами відмінкової парадигми або загалом із цією парадигмою.

Досить точну дефініцію місцевого відмінка запропонував І.Р.Вихованець, кваліфікуючи його як “одну з *периферійних грамем* морфолого-синтаксичної іменникової категорії відмінка, яка вживається тільки з прийменниками – прийменники *в(у), на, по, при, о(об)*, – у морфологічному плані входить як шостий компонент до відмінкової парадигми однини й множини за її диференційованою сукупністю флексій, у первинному функціонуванні валентно поєднана з дієслівними локативними предикатами, виражає *первинну семантико-синтаксичну функцію статичної локалізації та первинну формально-синтаксичну функцію придієслівного керованого другорядного члена речення* і в типових виявах *комунікативну функцію реми або складника комплексної теми* за актуального членування речення” [5, 81–82]. Важливо уточнити, що місцевий прийменниковий, обіймаючи правобічну позицію в реченнях із семантично неоднорідними дієсловами-предикатами, може зумовлювати появу синкретичних значень – темпорально-умовних, темпорально-каузальних, локативно-темпоральних та ін., які постають здебільшого на базі його первинної, просторової, семантики. Вторинними функціями місцевого відмінка є суб'єктна, об'єктна, інструментальна, часова, каузальна та ін., напр.: Sub [*prep + Nloc*] + Praed (Vf) + [Arg praw] = **Не було жалю** (А.Головко) [→ *Уперше сьогодні Марія не мала жалю, Уперше сьогодні Марія не жаліла* (нікого)], **Це викликало в Романові гіркі спогади** (А.Мороз) [→ *Роман гірко згадував про це*]; Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg praw [Obj (*prep + Nloc*)] = **Може людина помилятися в людині, але не можуть народи помилятися в народах** (О.Довженко); Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg praw [Inst (*prep + Nloc*)] = **І чабанець Данило їде на коні, землю свого дитинства** (О.Яновський), **Часом він грав для неї на скрипці** (Ю.Андрухович); Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg praw [Adv temp (*prep + Nloc*)] = **В тій хвилі Кольцо почув некельний біль** (М.Павлик); Sub

(Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv caus (prep + Nloc)] = *Ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці* (І.Котляревський).

Просторова семантика, на базі якої сформовано інші значення, представлена чотирма граматичними моделями – на + Nloc, по + Nloc, при + Nloc, в/у + Nloc. План змісту “локативність” на рівні речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw loc [prep + Nloc] диференційовано на два значеннєві фрагменти: місце дії і шлях руху. Перший із них репрезентований реченнями структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv loc = stat (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv loc = stat (по + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv loc = stat (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv loc = stat (при + Nloc)], другий – реченнями структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Adv loc = trans (по + Nloc)]. ... *місто стояло на річці Уши* (Є.Гуцало), *Соняшники молоденькі стирчать по межі* (Г.Хоткевич), *Годинник у столовій пробив другу* (М.Коцюбинський), *При ногах їх спать лягла дівчина* (І.Франко) і *Я дійду і по стерні* (Г.Чубач).

В основі речень, здатних виражати за безпосередньою участю місцевого прийменникового похідне об'єктне значення, лежать такі структурні субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (по + Nloc)]. Ці синтаксичні конструкції мають деякі особливості, що стосуються їхньої валентної і невалентної природи. Диференційними валентними ознаками речень структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (prep + Nloc)] є, по-перше, жорстка обмеженість стосовно лексико-семантичного складу заповнювачів предикатної позиції, відносно сувора лімітативність стосовно вибору репрезентантів правобічної позиції, що зумовлює низький ступінь їхньої продуктивності, по-друге, функціонування об'єктних аргументів, за незначним винятком, на засадах облігаторності. Щодо невалентних ознак, то це наявність корелятивного зв'язку (об'єкт дії, об'єкт стану ↔ непрямий додаток) між семантико-синтаксичним і формально-синтаксичним рівнями розглядуваних речень.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (НА + Nloc)]

Серед головних носіїв валентності, що виявляють здатність детермінувати об'єктну позицію Arq praw [Obj (на + Nloc)], виділено предикати дії та стану, які об'єднано в такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова інтелектуальної діяльності (розумітися, розуміти, знатися, тямитися, тямкувати [розм.]): *Опанас Тригубенко розуміється трохи на машинах* (О.Довженко); *Я на грамоті розумівся не дуже* (О.Довженко); *Режисер нічого не розуміє на кілях* [кораблів] (Ю.Яновський); ... [жінка] *зналася на старосвітській народній медицині* (Л.Дмитерко); ... *не лише на буденних справах вони тямляться* (К.Гордієнко); ... *ти тямкуєш на конях* (К.Гордієнко). Типовим заповнювачем правобічної позиції є іменники з ідентифікувальною семою “(індивідуальний, колективний) носій (джерело) інформації” (книга, медицина, біологія, закон, право, сила чинності, прокльони, забобони). Сюди входять також абстрактні лексеми на зразок справа, традиція, які вимагають обов'язкової появи після себе атрибутивних модифікаторів у вигляді прикметників, дієприкметників, іменників, прийменниково-іменникових форм, та конкретні субстантиви, які можуть сприйматися як метонімічний об'єкт – носій / носії (джерело / джерела) інформації (людина, кінь, слива, бур'ян). Для субстантивів, що метонімізуються, регулярною є форма множини: *На комарах він знається багато* (О.Довженко); 2) дієслова зі значенням зосередження уваги на якому-небудь об'єкті (зосереджувати, зосереджуватися, концентрувати, концентруватися, зупиняти, зупинятися, фіксувати, спиняти): *Усю увагу хлопчик зосередив на своєму ліхтарі* (О.Донченко); *Регіна ... щораз більше зосереджувала на його особі свої думки й почування* (І.Франко); ... [вони] *фіксують увагу на моїй ваді* (А.Головко); *Концентрує увагу [доповідач] на потребі ширше висвітлювати в літературі нашу славу героїчну сучасність* (Словник укр. мови); ... [я] *зупинюсь на походженні наших прізвищ* (О.Чорногуз). Аналізованим реченням не властиві які-небудь обмеження, пов'язані із заповненням правобічної валентної позиції. Цим вони наближені до синтаксичних конструкцій різних структурних субмоделей, у яких роль предиката виконують дієслова із семантикою відповідності, виділення – вирізнення (порівнювати, зіставляти, виокремлювати, вирізняти). Ці речення повідомляють про те, що суб'єкт дії або стану може зосереджувати свою увагу на будь-якому підвладному його чуттєвому чи розумовому сприйняттю об'єктів; 3) дієслова зі значенням виділення, виявлення найважливішого, найголовнішого в об'єкті (базуватися, ґрунтуватися, осноуватися, триматися, утримуватися, держатися, виражатися, виявлятися, помічатися, проявлятися, утілюватися): *На них тримався лад* (М.Драй-Хмара); ... [нові форми суспільного зв'язку між людьми] *ґрунтуються на товариськості і взаємному співробітництві* (Словник укр. мови); *До війни колгосп тримався, і непогано тримався на тваринництві* (В.Козаченко); *Тут товариство осноувалося не лише на особистій симпатії і*

приятельській підмозі, а охоплювало ширші круги – спільності думки й прагненню до однієї мети (Н.Кобринська); ... вчення *базується на передовій матеріалістичній теорії* (Словник укр. мови); ... [ласкавість] *проявлялася в неї* [матері] (І. Нечуй-Левицький); *Демократизм держави проявляється в її функціях* (Укр. слово). У позиції Arq praw [Obj (на + Nloc)] фіксуються семантично неоднорідні конкретні й абстрактні іменники (ветерани, молодь, землеробство, доброта). Типовою для них, за винятком збірних іменників та тих, що утворюють неповну парадигму числа (мають тільки форму однини), є вживання у множині. Семантичні субстантиви на взірць засади, положення, учення, концепція, теорія перебувають у відношенні активної валентності з атрибутивними компонентами. Якщо дієслова виражатися, виявлятися, проявлятися, утілюватися сполучаються з іменниками, для яких релевантною є сема “простір”, речення передають інше значення – локативно-статичне: *Ворожнеча [Нурли з Асаном] помічалась і в кав’ярні* (М.Коцюбинський); 4) дієслова, що вказують на процес творення, на більший або менший ступінь інтенсивності дії (смажити, пекти, варити, готувати, шкварити, прягти, пражити, присмажувати, пришкварювати, кип’ятити, укипати, мліти, пріти, упрівати, паритися, гнути, гріти): *А то молодь учора на мирі яечню смажила* (Остап Вишня); *Він ... конячину чи яловичину пік на жару* (Остап Вишня); ... *жариться на вогні щось* (Ю.Яновський); *Моя [дружина] ще до війни кожного ранку грінки на свинячому смальці смажила* (Григорій Тютюнник); ... *її не топитимуть і не жаритимуть на вогні* (М.Коцюбинський). Валентне ядро з-поміж означених предикатів дії утворюють дієслова, об’єднані загальною семою “готувати страви, напої”. Лексико-семантичну структуру репрезентантів правобічної валентної позиції формують іменники з інтегровальними семами “продукти харчування” (смаlecь, сало, масло), “субстанції (вогонь, жар)”, “назви конкретних предметів, які сприяють появі субстанцій” (дрова, брикет, торф, хмиз, очерет). Якщо позицію об’єкта у формі місцевого відмінка з прийменником займають субстантиви з експліцитною семою “поверхня” (сковорода, лист), речення з аналізованими дієсловами-предикатами мають іншу денотативну структуру, оскільки повідомляють про місце локалізації дії: вона відбувається на поверхні простору (локативної одиниці). Отже, ці синтаксичні структури реалізують не об’єктну семантику, а локативно-статичну.

Для перехідних і неперехідних дієслів першої – третьої лексико-семантичних груп сполучуваність з об’єктним аргументом Arq praw [Obj (на + Nloc)] є обов’язковою, оскільки вони характеризуються інформативною недостатністю. Вербативам четвертої лексико-семантичної групи притаманна автосемантичність, тому вони можуть функціонувати без цього припредикатного конституента. Правобічний валентний партнер Arq praw [Obj (Nacc)] є обов’язковим у реченнях із транзитивними дієсловами-предикатами.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (B/Y + Nloc)]

Місцевий прийменниковий в/у + Nloc як носій об’єктної семантики пов’язаний із дієсловами-предикатами таких основних лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності (розумітися, розбиратися, петрати [розм.], кумекати [розм.], метикувати [розм.], шнипорити [діал.], шупити [розм.], шурупати [розм.], орієнтуватися): *Козаков ... цілком у них [документах] розуміється* (О.Гончар); *Яворницький добре розбирався в старовинних грошах* (І.Шаповал); ... [генерали] *нічого не тямлять у військових справах* (П.Кочура); ... *хто з вас хоч трохи в культурі петрає?* (Є.Кравченко); ... *вона кумекає в грамоті* (В.Речмедін); *Він таки трохи нишпорить у малярстві* (Т.Шевченко). У плані валентної організації на рівні лівобічної і правобічної позицій розглядувані речення нічим не відрізняються від речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (на + Nloc)]. В українській мові сформувалася традиція, згідно з якою одні дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності детермінують об’єктну синтаксичну позицію Arq praw [Obj (в/у + Nloc)], тоді як інші – синтаксичну позицію Arq praw [Obj (на + Nloc)]. Третій тип утворюють головні носії валентності, що програмують обидві синтаксичні позиції: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (в/у Nloc)] = *Але й дівчинка розумілась у цих знаках погано* (В.Козаченко); – ... *я в цім ділі не метикую?* (І.Цюпа) і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (на + Nloc)] = ... *людина ... розуміється на якійсь справі* (М.Рильський); *Він трішки метикує на політиці* (Я.Качура); 2) дієслова зі значенням упевненості / невпевненості (впевнюватися, переконуватися, сумніватися, зневірюватися, вагатися, пересвідчуватися, присвідчитися [діал.], досвідчитися [діал.], довіритися, запевнитися, допевнитися): *Безпосереднім чуттям упевняємось ми в існуванні часток матерії* (М.Зеров); *Він зневірився в людях* (Леся Українка); *Я пересвідчився давно у тому сам* (Словник укр. мови). Проведене нами обстеження текстів різної стильової приналежності дає право твердити, що типовим засобом компенсації інформативної недостатності означених дієслів-предикатів стану виступає не правобічний об’єктний аргумент, а підрядна частина складнопідрядного з’ясувального речення: *Бійці переконалися, що все-таки найвитриваліші коні –*

це наші (О.Гончар); *Свати збираються до вас сьогодні, хочать допевнитись, чи все готове до весілля?* (І.Карпенко-Карий). Зумовлені валентністю розглядуваних предикатів стану об'єктні синтаксеми у функції модального об'єкта впевненості / невпевненості поширюються здебільшого на конкретні й абстрактні іменники з такою синтаксичною закономірністю: дієслово-предикат зневіряється однаковою мірою сполучається з лексемами-конституентами першої і другої груп, тоді як для інших предикатів стану регулярним є семантико-синтаксичний зв'язок з абстрактними субстантивами, зокрема, з такими, як право, істинність, ідея, точність, облудливість, наклеп; 3) *дієслова зі значенням сприйняття* (бачити, пізнавати, пізнати): *Павло пізнав у нім переодягненого слугу із старостянського двору* (С.Черкасенко); ... *що ти бачиш в мені, що я бачу в тобі* (Ю.Покальчук). Специфіка цих речень у тому, що в них функцію об'єкта при кількісно обмеженому складі предикатів виконують разом з прийменником в/у іменники – назви істот. За тієї обставини, коли припредикатну позицію займають субстантиви з іншим планом змісту, речення реалізують не об'єктну, а локативно-директивну семантику.

Привертає увагу той факт, що правобічний аргумент Arq praw [Obj (в/у + Nloc)] активно функціонує в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq praw [Obj (в/у + Nloc)]. Подібність між дієслівними та прикметниковими синтаксичними конструкціями в тому, що вони можуть перехрещуватися на рівні предикатів у семантичній зоні “інтелектуальні можливості людини”. Прикметники типу досвідчений, кмітливий, компетентний, мудрий, тямущий, справний, обізнаний, ерудований, тямовитий, тямковитий, метикований [розм.], метикуватий [розм.], недосвідчений, як і дієслова на зразок розумітися, розбиратися, орієнтуватися, активно детермінують місцевий відмінок з прийменником в/у у функції інтелектуального об'єкта: *Я ... був вельми вправний у багатьох науках* (Ю.Мушкетик). *Я не компетентний у цій справі* (В.Собко). Речення з прикметником-предикатом відрізняються від синтаксичних структур із дієсловом-предикатом тим, що мають ширший лексико-семантичний діапазон заповнювачів предикатної і правобічної позицій. Крім уже виділених, функцію головного носія валентності регулярно виконують ад'єктиви зі значенням емоційно-психічного стану людини, рис її характеру, особливостей вдачі (лагідний, лютий, суворий, стійкий, невідкупний, терплячий, незламний, вульгарний, обережний, педантичний, правдивий, самовідданий, мужній, щирий, щасливий), особливостей зовнішнього вигляду, фізичного стану (широкий, рівний, міцний, товстий, тонкий): ... [ти] *щасливий в тій любові* (І.Франко). Позицію Praed (Adj) заповнюють також прикметники зі значенням загальної негативної або позитивної оцінки, рівності, подібності, схожості, залежності або незалежності (чарівний, чудесний, потворний, огидний, рівний, схожий, подібний, автономний): *Він був чудесний у всьому* (Л.Первомайський).

До типових заповнювачів правобічної позиції речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq praw [Obj (в/у + Nloc)] слід віднести абстрактні іменники, що характеризують внутрішній світ, діяльність людини, позначають різноманітні поняття, прямо чи опосередковано пов'язані з нею (любов, щастя, добро, мудрість, талія, пальці, боротьба, змагання, вирішення). Низький ступінь продуктивності речень із дієслівними предикатами можна пояснити, очевидно, тим, що поряд із ними в українській мові активно побутують синтаксичні конструкції з ад'єктивними предикатами, які перебрали на себе значну частину їхніх функціональних повноважень.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (ПО + Nloc)]

З-поміж конкретних репрезентантів структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (prep + Nloc)] найвужчий спектр заповнювачів предикатної позиції мають речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (по + Nloc)]. Роль основного носія валентності виконують дієслова лексико-семантичної групи “негативний емоційно-психічний стан людини” (ридати, плакати, тужити, голосити, сумувати, журитися, печалитися, смуткувати [розм.]): *Чайкою надморською тужила по співцеві вся земля болгарська* (М.Рильський); *Чи то плачуть по батькові діти?* (В.Сосюра); *Ой, як же плаче серце по тобі, єдиний друже мій!* (Леся Українка); *Нехай колись по нас заплачуть вчуки* (М.Рильський). Іменники у функції об'єкта суму, жалю, туги зазвичай бувають назвами істот, подеколи – часових періодів, пов'язаних найчастіше з життям людини (батько, учитель, Василь, співець, молодість, дитинство, дівування).

Окремий тип становлять речення, валентну рамку яких формують дієслівні фразеологізовані сполуки справляти поминки (помини), справляти панахиду (панахидку), що реалізують семантику “виконувати культові обряди” (предикатна позиція), та субстантиви – найменування людей за спорідненістю і свояцтвом, товариськими, виробничими чи будь-якими іншими взаєминами (мати, брат, друг, товариш, колега, сусід, знайомий) (правобічна валентна позиція): *І мати по нім [Петру] панахиду справляла* (Л.Первомайський); ... *справив Чінка по теці бучні поминки* (Панас Мирний).

Непродуктивність речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (по + Nloc)] убачається в тому, що вони перебувають у відношенні ізофункціональності із синтаксичними конструкціями, утвореними за зразком структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (за + Ninst)]. Конкуренція, яка існує між цими реченнями, давно потрапила в поле зору вчених (див., напр.: [9, 94; 11, 78–89; 1, 145–150; 8, 70–76]). Свого часу І.Г.Чередниченко зауважував, що конструкції з прийменником *по*, які вживаються з місцевим відмінком і передають значення “предмет туги, суму”, для сучасної української мови не характерні. Більше того, вони помітно архаїзуються, “залишаючись лише в окремих фразеологічних виразах і поступаючись перед конструкцією з прийменником ЗА” [11, 82], пор.: *Горює [він] разом з батьком – по своєму безталанному Петрусю* (Панас Мирний) і *Не поплакала я ще й півроку за своїм Павлом* (Марко Вовчок). М.Ф.Кобилянська, досліджуючи проблему функціонування орудного відмінка в позиції при дієсловах, об’єднаних значенням “тужіння”, у мові творів українських письменників XIX століття (I половина – 60–70-ті рр.), підтвердила певною мірою думку І.Г.Чередниченка, довівши, що правобічна валентна позиція Arq praw [Obj (за + Ninst)] кількісно превалює над позицією Arq praw [Obj (ПО + Nloc)] [7, 34–41]. Зібраний великий за обсягом матеріал дає повне право твердити, що ця картина не стала іншою і в мовній практиці майстрів художнього слова XX століття. На сучасному етапі розвитку української мови, коли граматична норма зазнає суттєвих змін, конструкції з прийменником *по*, які передають різні семантико-синтаксичні відношення у складі не лише дієслівних, а й іменникових та прикметникових структур, піддано чи не найбільшій ревізії. Слід, однак, зважати на те, що прийменник *по* не чужий українській мові, що він “широко вживаний ... з просторовими, часовими та об’єктними значеннями”, що “у нього багаті функціональні можливості” [10, 179]. На наше переконання, синтаксичні конструкції з об’єктною детермінацією, побудовані за зразком валентної рамки Praed (Vf) [ридати, сумувати, тужити...] + Arq praw [Obj (по + Nloc)] [іменники – назви істот], є нормативними, отже, можуть без будь-яких застережень повноцінно функціонувати поряд із синтаксичними структурами Praed (Vf) + Arq praw [Obj (за + Ninst)], яким властиве аналогічне лексико-семантичне наповнення. Вони, уживаючись паралельно, виконують важливе стилістичне завдання – урізноманітнюють виклад, сприяють уникненню невиправданого повтору прийменників у структурі тексту.

Позицію предиката в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [Obj (по + Nloc)] зрідка можуть займати дієслова, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності контактної чи неконтактної дії, від якої об’єкт зазнає помітних, малопомітних або непомітних змін (бити, гріти [розм.], стріляти, палити [розм.], ударяти, молотити [розм.], стукати, стукнути, оглушати, гатити [розм.], гилити [розм.], вдаряти, вдарити, дубасити [розм.], грюкати): *Він...почав гамселити по цвяхах* (О.Гончар); *Резанов над силу молотив колотушкою по дзеркальних вічках контейнера* (В.Логвиненко); *Могутнім хвостом ударив [кит] пароплав по боках* (М.Трублаїні); *Брат...по голові дівчинку погладив* (Марко Вовчок); *Замахнувся [Козак Шило] ... оглушив пана по голові* (О.Довженко); *Аж раптом ворог по мені тут вистрелив* (П.Тичина); *Безугавно молотила ворожа артилерія і по містечку Перекоп* (О. Гончар). За валентною будовою, типом семантичного синкретизму аналізовані синтаксичні конструкції не відрізняються від речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [v/u + Nloc], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq praw [об + Nacc], які є їхніми функціональними еквівалентами. Відмінності полягають лише в тому, що окремі дієслова-предикати (наприклад, гладити) сполучаються лише з одним об’єктним аргументом.

Окрему групу становлять речення з предикатами *зостатися, зоставатися, залишитися, залишатися, остатися* [розм.], *оставатися* [розм.], які репрезентують семантику “зберігатися як слід”: *...зоставсь по ньому [цьому цареві з лицарем тирана] – круг і збитий напис* (Леся Українка). У ролі об’єктного аргумента виступають іменники конкретної абстрактної й семантики з тією лише відмінністю, що домінувальне місце займають субстантиви – назви істот. Функціональним еквівалентом правобічного конститuenta Arq praw [Obj (по + Nloc)] виступає припредикатний компонент Arq praw [Obj (від + Ngen)], напр.: *По ньому залишився тільки ...слід* (В. Стефак) – *Від нього й сліду не лишилось* (І. Муратов).

Отже, місцевий відмінок виступає одним із важливих репрезентантів об’єктної семантики. Склад основних носіїв валентності, які наділені здатністю репрезентувати об’єктну синтаксему Arq praw [Obj (по + Nloc)], формують дієслова дії і стану. За кожним із них закріплено свій набір конкретних і абстрактних іменників – заповнювачів правобічної позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: Посібник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів. – К.: Рад. школа, 1960. – 236 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 220 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437 с.
7. Кобилянська Н.Ф. Керування орудним відмінком в українській мові (На матеріалі мови письменників першої половини і 60–70-х років другої половини ХІХ ст.) // Українське мовознавство. – 1982. – № 10. – С. 34-41.
8. Колодяжний А.С. Прийменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
9. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського: В 2 т. – К.: Рад. школа, 1951. – Т.2. – 408 с.
10. Пономарів О.Д. Культура слова: мовно-стилістичні поради. – К.: Либідь, 1998. – 240 с.
11. Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології: (з російсько-українськими паралелями). Ч.1: Прийменникові конструкції. – К.: Рад. школа, 1952. – 144 с.
12. Якобсон Р. Морфологические наблюдения над славянским склонением: Состав. рус. падеж. форм. – 'S.– Gravenhage, 1958. – 30 с.

In the article the valent structure was analysed in the sentences in which the function of objective argument is carried out by locative case. The place of locative in case representatives system of objective relation was found out.

Key words: objects meaning, verb-predicate, objective argument, locative case, prepositional case forms.

М.П. Сулима

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМИ ЧАСОВИМИ В ІПАТІЇВСЬКОМУ ЛІТОПИСІ

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень з підрядними часовими в Іпатіївському літописі, з'ясовано особливості функціонування гіпотактичних сполучників і співвідносних слів.

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядне часове речення, сполучники підрядності, співвідносні слова.

Іпатіївський літопис як оригінальна писемна пам'ятка найдавнішого періоду, незважаючи на постійну увагу дослідників, залишається важливим джерелом вивчення історії української мови. Загалом орієнтуючись на книжну церковнослов'янську мову, описуючи різні події, літописці майстерно поєднували елементи книжної мови з живою.

З огляду на це вивчення особливостей структури, засобів підпорядкування частин складнопідрядних речень з підрядними часу в літописних джерелах, зокрема Повісті временних літ, Київському і Галицько-Волинському літописах за Іпатіївським списком, дозволить з'ясувати характерні особливості синтаксису складнопідрядного речення в давньоукраїнській мові.

Метою статті є аналіз структури складнопідрядних речень часу в Іпатіївському літописі й особливостей сполучникових і співвідносних засобів поєднання головної й підрядної частин.

Історичний синтаксис української мови залишається одним із найменш вивчених розділів мовознавства. На сьогодні найфундаментальнішими дослідженнями українських учених у цій царині залишаються праці О.С. Мельничука, О.П. Безпалька, І.І. Слинька, А.П. Грищенка, у яких було проаналізовано генезу синтаксичних конструкцій від праслов'янської мови до сучасного стану, шляхи формування сучасних засобів вираження підпорядкування підрядного речення головному.

Проте складнопідрядні речення часу не були предметом окремого монографічного дослідження в українському мовознавстві. Лише побіжно було розглянуто розмежування часових і умовних речень у дисертаційному дослідженні В.Крашениці.

Дослідження синтаксичних особливостей літописних пам'яток ускладнене тим, що засоби вираження підрядності „являли собою поєднання привнесених церковнослов'янською